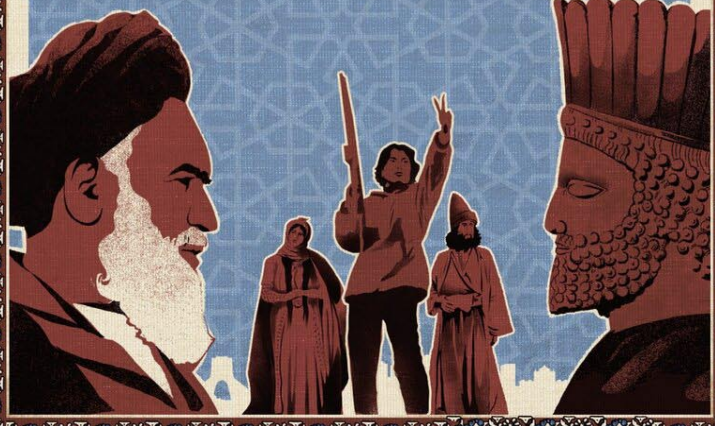
JAROSLAV FRANEK

IRÁN

MEDZI ISLAMOM A ZÁPADOM

پارس

MARENČIN PT

PT

Jaroslav Franek

Irán
medzi islamom a Západom

(stručná história)

MARENČIN PT

Copyright © Jaroslav Franek, 2026
© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2026
Jelenia 6, 811 05 Bratislava
marencin@marencin.sk www.marencin.sk
Cover © František Hříbal
Layout © Marta Blehová
1112. publikácia, 1. vydanie

ISBN 978-80-569-1459-5 (viaz.)
ISBN 978-80-569-1460-1 (ePDF)
ISBN 978-80-569-1461-8 (ePub)

Poďakovanie

Na texte stručnej histórie *Iránu medzi islamom a Západom* som pracoval od februára do júna 2026. Kniha by nevznikla bez iniciatívy a podpory ľudí z vydavateľstva Marenčin PT. Chcem im na tomto mieste vyjadriť svoju vďačnosť. Vydavateľovi Albertovi Marenčinovi a spolupracovníčkam vydavateľstva, pani PhDr. Ingrid Kostovskej a pani Marte Blehovej, ktoré vykonávajú pre čitateľa síce neviditeľnú, ale pre vydanie knihy nenahraditeľnú prácu.

Ako diskusní partneri – dôležití pri písaní nového textu, mi pomáhali moji priatelia PhDr. Peter Salner, DrSc. a Ing. Egon Gál, PhD. Ich komentáre udalostí, upozornenia na publikované články alebo menej známe texty mi slúžili ako podnety k písaniu. Bolo mi potešením počúvať ich rady a komentáre.

Špeciálne poďakovanie patrí prvému čitateľovi pôvodnej verzie tejto knihy doc. Ing. Ivanovi Bojnovi, PhD., ktorý ju s nekompromisnou dôkladnosťou opravil a na viacerých miestach navrhol doplniť text. Po realizácii jeho návrhov objem textu knihy mierne narástol, ale stal sa konzistentnejším a verím, že aj čitateľsky príťažlivejším.

Autor

Obsah

Úvod 8

Krátko o období pred islamom (-800-622) 15

Zrodenie islamu, šiiti a suniti (622-661) 21

Perzia počas vlády Umajjovcov (661-750) 28

Perzia počas Abbásovcov (750-1258) 31

Mongolská perióda (1258-1380) 39
Timur Lenk (1380-1405)

Vznik safíjovskej ríše
a šiitská revolúcia (1501-1524) 47
Abbás I. Veľký (1587-1629)
Úpadok Safíjovcov a pád Isfahánu (1629-1722)
Nádír Šáh Afšár (1736-1747)
Zhrnutie – Kontinuita v chaose

Kádžárovská dynastia (1789-1924) 69

Starší Pahlaví (1924-1941) 82

Mladší Pahlaví (1941-1979) 88

Islamská revolúcia (1978-1980) 99
Mocenská štruktúra islamskej republiky
Ideológia islamského režimu
Teheránska rukojemnícka dráma (1979)
Irácko-iránska vojna (1980-1988)
Útoky na židovské ciele v Argentíne (1992-1994)
Fatva proti Salmanovi Rushdiemu (1979)

Zástupné vojny Iránu 129

Protivládne demonštrácie v Iráne (2022-2026) 145

Vojnový konflikt USA
a Izrael verzus Irán 2026 152

Spoločenská reflexia vojny 2026 166

Epilóg: Krajina, ktorá nestráca identitu 170

Dodatok 175
(Súčasná iránska islamská republika, základné údaje)

Úvod

Nemožno písať knihu o Iráne bez toho, aby mu autor neprejavil úctu a obdiv. Je nesporným faktom, že Irán, respektíve Perzia je krajinou s pozoruhodnou históriou a nesmierne starou kultúrou. Dnes je domovom 90 miliónovej, kultúrne a vzdelanostne vyspelej populácie. Dnešný Irán je prekvapujúco vzdelaný, podiel žien medzi študentmi iránskych univerzít sa pohybuje okolo 70 percent z celkového počtu študentov. To predstavuje výrazne inú situáciu ako v susedných moslimských krajinách, ako Pakistan alebo Afganistan. Iránske obyvateľstvo je v mnohých prípadoch prekvapujúco prozápadné a zároveň disponuje vysokou mierou asertivity. Pôvodný názov Iránu bol Perzia. Premenovanie na Irán sa udialo roku 1935 na podnet vtedajšieho panovníka Rezú Šáha Pahlavího staršieho, ktorý sa snažil modernizovať štát a v rámci modernizácie zmenil aj názov krajiny. Označenie Irán má pôvod v staroperzskom slove Aryanam a vzťahovalo sa na územie, kde v minulosti žili indoeurópske (árijské) kmene. Moderný Irán je dedičom svojej histórie, svojej starobylej kultúry, ale aj dedičom toho, čo mu priniesla interakcia s okolitým svetom.

Motívom na napísanie tejto knihy bola túžba pochopiť, ako sa dnešný Irán, táto starobylá krajina ocitla v role štátu, ktorý vzbudzuje obavy u svojich susedov na celom Blízkom východe a predovšetkým vo vzdialenom Izraeli. Ako došlo k tomu, že krajina, ktorá sa snažila dosiahnuť úroveň vyspelých štátov sveta, modernizovala sa a spolupracovala so Západom, sa behom krátkej doby stala nenávistným kritikom Západu. Prečo sa Irán ocitol v mnohých zástupných vojnách, ktoré v priebehu desiatok rokov viedol proti Izraelu, či už priamo, alebo pomocou svojich spojencov na pôde iných štátov. Je otázne, do akej miery boli tieto vojny motivované nepriateľstvom proti Izraelu a do akej miery Izrael predstavoval len zástupný problém, pričom na Blízkom východe zastupoval Európu a západnú civilizáciu.

Hovoríme tu o Iráne po islamskej revolúcii roku 1979. O Iráne, ktorý sa stal krajinou označovanou za hlavného protektora blízkovýchodného teroru. Obhajcovia dnešného režimu vysvetľujú kroky Iránu a motív jeho konania chápu ako obranu proti agresii zo strany veľmocí Veľkej Británie, Ruska, prípadne Sovietskeho zväzu a najnovšie zo strany Spojených štátov. Zdôrazňujú jeho pozoruhodne dlhú históriu a vzdelanostnú úroveň jeho obyvateľstva. Nový islamský Irán vidia títo obhajcovia ako alternatívu k západnej civilizácii, ktorú kvalifikovane kritizujú a zjavne poznajú.

História perzskej ríše a následne Iránu je zaznamenaná od dávnej minulosti až do dnešných dní. Je pozoruhodné, že súčasťou perzskej, respektíve iránskej histórie

je aj história jej židovskej minority. Už Biblia spomína lokality perzskej ríše nachádzajúce sa na území dnešného Iránu a Iraku. V Perzii sa odohrával príbeh, ktorý stojí v pozadí radostného židovského sviatku Purim. V iránskom Hamadáne (Ekbatane) sa do dnešných dní nachádzajú hrobky kráľovnej Ester a jej strýka Mordechaja. Aj biblický Babylon spomínaný v Biblii, hlavne v súvislosti s 50 rokmi babylonského zajatia, bol len jednou z provincií perzskej ríše. V Babylone pôsobili v prvých storočiach občianskeho letopočtu židovské akadémie, v Babylone vytvorili židovskí učenci v 5. storočí text dodnes vydávaného a študovaného Babylonského talmudu.

Perzská ríša mala styk s mnohými etnikami, Židia neboli zďaleka jediní. O perzskej ríši hovoria aj historické záznamy starého Grécka, ktoré viedlo s Peržanmi viaceré vojny. Neboli vždy obranné, s Gréckom je spojená expanzia armád pod vedením Alexandra Macedónskeho. Alexandrove armády dobyli celý Blízky východ vrátane Iránu.

Ako už bolo spomenuté, na území dnešného Iraku a Iránu žili až do polovice 20. storočia početné židovské komunity. Ešte aj po vzniku štátu Izrael bol postoj Iránu k židovskému štátu diametrálne iný, ako v prípade väčšiny štátov Blízkeho východu. Irán ešte počas monarchie bol prvou moslimskou krajinou, ktorá uznala existenciu štátu Izrael a roku 1950 nadviazala s ním diplomatické styky. Počas celého panovania posledného panovníka Rezú Šáha Pahlavího mladšieho (žil v rokoch 1919-

1980) boli vzťahy s Izraelom priateľské. Platilo to až do islamskej revolúcie v roku 1979.

Táto revolúcia sa stala bodkou za trvaním viac ako dvaapoltisícročnej existencie židovskej komunity na území Iránu. V roku 1948 bola početnosť iránskej židovskej komunity okolo 150-tisíc. O tridsať rokov neskôr, v čase islamskej revolúcie, v Iráne žila ešte približne 80-tisícová židovská komunita, po revolúcii však jej početnosť prudko klesla na dnešných niekoľko tisíc židovských obyvateľov, ktorí na jednej strane čelia úradným obmedzeniam, ale na druhej strane sú chránenou minoritou a súčasťou propagandistickej snahy iránskych úradov, ktoré tvrdia, že bojujú proti sionizmu, ale antisemitizmus je im cudzí.

V nedávnej minulosti vykonávali iránski ministri zahraničia pravidelný rituál, počas židovského sviatku Purim, prípadne na židovský Nový rok posielali iránskej židovskej komunite blahoprajný telegram. Do dnešných dní platí, že židovská komunita má v 290-člennom iránskom parlamente ex offo rezervované (rovnako ako ďalšie minority) jedno kreslo. Židia sú chránení, ale nie rovnoprávni občania. Prístup do vysokých pozícií v politike alebo verejnej správe je im zamedzený. Jestvuje však štátna podpora určená na prevádzku a udržiavanie synagóg, židovských knižníc a kóšerných reštaurácií. Vláda a úrady v Iráne pripomínajú prastarú väzbu, ktorá vznikla medzi Peržanmi a Židmi, keď Kýros Veľký roku 539 pred počiatkom občianskeho letopočtu oslobodil židov z babylonského zajatia.

Druhou stranou mince je, že tie isté úrady a tí istí vládni činitelia neváhajú popierať holokaust a karhať tých, ktorí označia holokaust za tragédiu. Úrady v Iráne za posledných takmer päťdesiat rokov organizovali tisícky masových zhromaždení, na ktorých sa prevolávali nenávistné heslá, ako „Smrť Izraelu“ a „Smrť Amerike“. Neostáva iba pri heslách, Irán investoval miliardy dolárov do budovania armád, ktoré pôsobia na teritóriách iných štátov. Spája ich dominantný cieľ: zničiť Izrael. Irán je de facto vo vojnovom stave s Izraelom už desiatky rokov. Okrem vojenských útokov na izraelské ciele vedú armády riadené a financované Iránom aj teroristickú vojnu, vraždia alebo unášajú izraelských, ale aj iných občanov, pričom ignorujú akékoľvek humanitné pravidlá.

Už z dosiaľ uvedeného sa dá usúdiť, že vzťah Iránskej islamskej republiky k židovskej komunite, či už vlastnej, alebo zahraničnej, nie je v žiadnom prípade jednoduchý a nedá sa načrtnúť ako čierno-biely obraz. Islamský režim v Iráne vedie propagandistickú vojnu, v ktorej iránski židia chtiac-nechtiac hrajú rolu výkladnej skrine. Islamská republika sa hlási k tomu, že má svojich židovských obyvateľov, má svoje židovské pamätihodnosti, z ktorých najvýznamnejšia je pekne zrestaurovaná synagóga v Hamadáne situovanom na úpätí pohoria Zagros približne 300 kilometrov juhozápadne od Teheránu.

Vznik mesta Hamadán sa datuje dvetisíc rokov pred začiatkom občianskeho kalendára. Jeden z historických názvov mesta znie Ekbatana, známa ako hlavné mesto

médskej ríše. Okolie mesta Hamadánu je etnicky nehomogénnou oblasťou, okrem obyvateľov perzského pôvodu v nej žijú aj Arméni, Kurdovia a tiež už spomenutý malý počet židov. Sú posledným zvyškom jednej z najstarších, kontinuálne jestvujúcich židovských komunít na svete. Z histórie iránskeho židovstva je najlepšie známy príbeh Ester a Mordechaja previazaný s oslavou sviatku Purim. Perzskí židia sa hlásia k tradícii, podľa ktorej je miestom posledného odpočinku kráľovnej Ester a jej strýka Mordechaja synagóga v meste Hamadán. Táto tradícia je lokálna a nemá žiadnu oporu v rozsiahlej židovskej náboženskej spisbe, nie je o nej zmienka ani v Babylonskom talmude, ani v Jeruzalemskom talmude. Za najstarší židovský zdroj pripomínajúci hroby Ester a Mordechaja v Hamadáne sú považované denníky stredovekého židovského cestovateľa Benjamína z Tudely, ktorý navštívil Irán roku 1167. Podľa jeho zápiskov žilo vtedy v Hamadáne 50-tisíc židov.

Posledné sčítanie obyvateľstva Iránu v roku 2016 uviedlo celkový počet židov necelých desaťtisíc, ale toto číslo je pravdepodobne nadsadené. V tom istom roku sa k židovstvu v Hamadáne hlásilo okolo 30 osôb patriacich k piatim rodinám, ale povinný „minjan“, teda desať dospelých židov, sa už v miestnej synagóge nenašlo. Je prekvapujúce, že napriek malému počtu židov stratených v islamskej majorite, napriek povesti a medzinárodnej rétorike štátu, v ktorom žijú, bolo spolužitie s majoritou bez trecích plôch. Za paradox možno považovať aj to, že zatiaľ čo židovské objekty v Európe nemôžu dnes

jestvovať bez policajnej ochrany, synagóga v Hamadáne nepotrebuje alebo aspoň do nedávneho času nepotrebovala žiadnu ochranu.

Vzniká prirodzene otázka: Ako je možné, že krajina s takouto tradíciou sa stala hlavným zdrojom teroru na Blízkom východe, že vyváža do okolitých krajín svoju nenávistnú ideológiu, že je problémom pre svoje okolie aj pre celý svet a že sa stala smrteľným nepriateľom štátu Izrael a sponzoruje teroristické útoky, prevažne na židovské, miestami aj na iné ciele na Blízkom východe? Irán prostredníctvom Hizballáhu útočil na židovské ciele aj vo viac ako desaťtisíc kilometrov vzdialenej Argentíne. Je to veľa otázok a nie je jednoduché ich zodpovedať. Dá sa však poukázať na analogické situácie a uviesť fakty, ktoré na seba logicky nadväzujú a objasňujú dnešnú situáciu, čiže plnoformátovú vojnu medzi Iránom a koalíciou Izraela a Spojených štátov.

Krátko o období pred islamom (-800-622)

História Iránu je podstatne staršia ako zrodenie islamu. Irán, respektíve Perzia, patrí k najstarším civilizáciám, aké vôbec boli zaznamenané. Len telegraficky vymenujeme postupnosť významných štátnych celkov, prípadne dejinných období, ktoré majú väzbu na históriu Iránu:

- Médska ríša
  (jestvovala od 8. do 6. storočia pred o. l.)
- Achajmenovská ríša
  (jestvovala od 6. do 4. storočia pred o. l.)
- Seleukidovská ríša
  (jestvovala od 4. do 2. storočia pred o. l.)
- Parthská ríša (jestvovala od 2. storočia pred o. l. do 3. storočia o. l.)
- Sasánovská ríša
  (jestvovala od 3. do 7. storočia o. l.)
- Islamská éra
  (jestvuje od 7. storočia o. l. až do súčasnosti)

Nebudeme sa zaoberať predislamskými periódami iránskej histórie, chceme len pripomenúť niekoľko známych mien, o ktorých sa európske deti učia na základných školách. Sú pevne zakotvené v minulosti Perzie. Sú to mená predislamských panovníkov Perzie, ktoré západná civilizácia pozná už od antických čias.

Možno najznámejší je Kýros Veľký. Spomína sa v Biblii ako panovník, ktorý ukončil 50 rokov babylonského zajatia židov (roky 586 až 536 pred o. l.) a umožnil im návrat do vlasti. Kýros je zakladateľ perzskej ríše, korunovaný bol roku 539 pred o. l. a panoval až do smrti v roku 529 pred o. l. Roku 1971 bolo 2500 rokov od jeho úmrtia a pri tejto príležitosti vládnuci iránsky šach Rezá Pahlaví usporiadal za prítomnosti mnohých vrcholných politikov z celého sveta spomienkové oslavy tohto výročia. Zúčastnila sa ich aj delegácia vtedajšej Československej socialistickej republiky vedená prezidentom Ludvíkom Svobodom.

Kýros je v západnom svete hodnotený veľmi pozitívne najmä od nálezu takzvaného Kýrosovho cylindra, čo bol archeologický nález objavený v Babylone roku 1879. Dnes je súčasťou zbierok Britského múzea v Londýne. Kýrosov cylinder obsahuje text, v ktorom Kýros z pozície vládcu píše o prepustení všetkých Asýrčanmi deportovaných národov späť do ich vlasti. Zároveň súhlasil s rekonštrukciou ich chrámov a posvätných miest, ako aj s navrátením kultových predmetov ukoristených počas vojen. Obsah textu je v plnom súlade s biblickými knihami Ezdráša a Nehemiáša. Toto rozhodnutie sa

týkalo aj židovského obyvateľstva, ktoré bolo odvlečené z Judey do Babylonu roku 586 pred o. l.

V Kýrosovom cylindri sú obsiahnuté aj humanitné požiadavky, ako je zákaz nútených prác a zákaz zlého zaobchádzania s obyvateľstvom. Tieto dve požiadavky boli dôvodom, pre ktorý OSN označila v 70. rokoch 20. storočia text Kýrosovho cylindra za prvú chartu ľudských práv. Historici sú pri posudzovaní textu skeptickejší, poukazujú na jeho politické pozadie – panovník chcel získať sympatie príslušníkov utláčaných národov a rozhodne ho nemožno vnímať ako zástancu liberálnych hodnôt. Avšak aj historici sa zhodujú s politikmi v tom, že dva a pol tisíc rokov starý text je svedectvom náboženskej tolerancie a rešpektu voči kultúram podrobených národov.

Ďalším známym starovekým perzským panovníkom je kráľ Dareios I., ktorý vládol v rokoch 522 až 486 pred o. l. Bol jedným zo synov Kýrosa Veľkého a na Západe je známy svojím ťažením do Grécka, čo bolo reakciou na grécku podporu iónskych Grékov počas ich povstania proti Perzii.

Dareiosova armáda sa vylodila pri Maratóne (asi 40 kilometrov od Atén), ale utrpela tam zdrvujúcu porážku od aténskeho vojska vedeného Miltiadisom. Dareios sa chcel pokúsiť o repete, ale plány mu prekazila jeho smrť roku 486 pred o. l.

Xerxes I. bol synom Dareiosa I. a vnukom Kýrosa Veľkého. Nastúpil na trón po smrti svojho otca roku 486 pred o. l. Známy je ako vodca obrovskej perzskej armády

(odhady historikov hovoria o 150- až 300-tisíc bojovníkoch), ktorá mala pomstiť porážku jeho otca pri Maratóne. Pri Xerxesovom postupe do Grécka došlo k jednej z najznámejších udalostí dejín, k bitke pri Termopylách (480 pred o. l.). Spartský kráľ Leonidas tam s tristo Sparťanmi a niekoľkými tisíckami spojencov Sparty tri dni zadržiaval perzskú armádu v úzkom priesmyku. Napokon boli Gréci porazení v dôsledku zrady.

Napriek Leonidasovej smrti sa Xerxesovo ťaženie napokon skončilo jeho totálnou porážkou. Stratil celé svoje loďstvo v námornej bitke pri Salamíne (480 pred o. l.), okrem toho utrpel aj pozemnú porážku v bitke pri Platajach (479 pred o. l.). Xerxes je v Západnej tradícii známy jednak prostredníctvom gréckych prameňov, ale aj ako postava kráľa Ahasvera z biblickej knihy Ester.

Okrem Dareiosa I. je známy aj jeho menovec, ktorý bol na perzskom tróne o poldruha storočia neskôr. Bol to Dareios III. (vládol v rokoch 336 až 330 pred o. l.), ktorý bol posledným perzským panovníkom achajmenovskej dynastie. V Európe je známy predovšetkým ako protivník Alexandra Macedónskeho. Dareios III. a Alexander Macedónsky vybojovali tri hlavné bitky: bitka pri Granigu (334 pred o. l.), bitka pri Isse (333 pred o. l.) a bitka pri Gaugamelách (331 pred o. l.), všetky skončili víťazstvom Alexandra.

Dareios III. skončil tragicky, zavraždili ho jeho vlastní podriadení a nechali ho umierať na okraji cesty. Alexander sa zasadil o jeho dôstojný pohreb.

Posledný zo známych historických postáv je druhý

kráľ sasánovskej dynastie Šápúr I. (panoval v rokoch 240-270). Sasánovci prevzali moc v roku 224, keď Ardašír porazil posledného parthského kráľa Artabana IV. a obnovil perzskú ríšu po piatich storočiach parthskej nadvlády. Sasánovci sa programovo odvolávali na dedičstvo Achajmenovcov, prezentovali sa ako obnovovatelia starej perzskej slávy. Šápúr nastúpil na trón okolo roku 240 a okamžite sa ukázal ako mimoriadne ambiciózny a schopný vládca. Sasánovská Perzia bola od svojho vzniku v permanentnom konflikte s Rímskou ríšou. Hranica medzi oboma impériami viedla cez Mezopotámiu a Sýriu a bola neustálym zdrojom napätia.

Šápúr je známy tromi vojnami s Rímom. Práve tie ho zakotvili v pamäti historikov aj laikov. Prvé ťaženie v rokoch 241-244 bolo zacielené do rímskej Mezopotámie a Sýrie. Rímsky cisár Gordianus III. vyrazil proti Peržanom s veľkou armádou a spočiatku zaznamenal úspechy. No pri Misiche (v dnešnom Iraku) utrpeli Rimania ťažkú porážku a Gordianus zahynul. Bol prvým rímskym cisárom, ktorý padol v boji s Perziou. Nový cisár Filipus Arabs bol nútený uzavrieť mier za veľmi nevýhodných podmienok – zaplatil obrovské výkupné a vzdal sa nárokov na Arméniu a Mezopotámiu.

Druhá výprava, asi v rokoch 253-256, sa uskutočnila počas obdobia chaosu v Rímskej ríši. Historici nazývajú toto obdobie krízou tretieho storočia, keď sa cisári striedali v rýchlom slede. Perzské vojská prenikli hlboko do Sýrie, vyplienili Antiochiu, jedno z najväčších miest ríše, a jej východné centrum.

Tretie ťaženie a zajatie cisára Valeriana roku 260 bolo mimoriadnou udalosťou a dôvodom, prečo je Šápúr najznámejší. Rímsky cisár Valerianus zhromaždil veľkú armádu a vyrazil čeliť perzskej hrozbe. Pri Edesse (dnešná Urfa v Turecku) bola rímska armáda obkľúčená, navyše oslabená morom a nakoniec porazená. Valerianus bol zajatý, stal sa prvým rímskym cisárom, ktorého nepriateľ zajal živého. Šápúr využil tento triumf na maximum. Nechal vytesať sériu monumentálnych skalných reliéfov na viacerých miestach v Perzii. Najznámejší je pri Nakš-e Rostame neďaleko Perzepolisu, kde sú pochovaní achajmenovskí králi. Na reliéfoch je zobrazený Šápúr na koni, pred ním niekde stojí, ale inde kľačí Valerianus v pokornej pozícii. Niektoré reliéfy zobrazujú dokonca troch rímskych cisárov naraz – Gordiana mŕtveho pod kopytami koňa, Filipusa Araba v prosebnom geste a Valeriana držaného za zápästie. Ide o jeden z najsilnejších propagandistických obrazov staroveku.

Koniec ukážky